

Отже, можна сказати, що сучасні підлітки при досить високому рівні комунікативності в конфліктній ситуації у системі «учень-вчитель» в більшості випадків обирають неефективну стратегію захисту – «уникнення». Замість того щоб разом з вчителем прийти до конструктивного вирішення проблеми, вони намагаються не помічати її, тим самим ускладнюючи і своє становище і становище вчителя.

Список використаних джерел

1. Психологический словарь/ Под. ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевского. М. – 1990. – 494 с.
2. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб. – 2002. – 464 с.
3. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. М. «Просвещение» – 1991. – 126 с.
4. Пов'якель Н. Психологія вирішення педагогічних конфліктів. К.: «Шкільний світ» – 2008. – 118 с.

Садохіна К.С.

Експериментальне дослідження сформованості лідерських якостей підлітків в умовах ДОТ

Постановка проблеми. Створення нових політичних, соціально-економічних відносин у суспільстві певним чином залежить від того, наскільки кожна людина займає активну життєву позицію, готова до участі в демократичному управлінні суспільством, є лідером свого життя.

Зміна пріоритетів у нашому суспільстві, де головною цінністю є людина, вимагає від сучасної освіти системного, новаторського психолого-педагогічного забезпечення виховного процесу, який ґрунтується на демократичних засадах. Сучасна психологічна наука є носієм ціннісної реалії щодо розвитку лідерських якостей, які відображають психологічні й соціальні особливості самоствердження молоді в суспільстві.

Сучасні дослідження проблеми лідерства доводять, що лідером стає людина, яка наділена лідерськими якостями, що може реалізовуватися у відповідних ситуаціях, але в науковій психолого-педагогічній літературі в достатній мірі не розроблені технології формування лідерських якостей у виховному процесі. Отже, існує об'єктивна потреба в лідерстві, тому проблема формування лідерських якостей підлітків у виховному процесі є актуальною.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми лідерства засвідчив, що існують різноманітні точки зору щодо сутності цього поняття і підходів до його дослідження. Проте дослідники виокремлюють лише один з аспектів лідерства. Так, Б.Паригін трактує лідерство як один з процесів організації та управління малої соціальної групи, яка сприяє досягненню її цілей з оптимальним ефектом [2]. І.Бех, Р.Кричевський визначають лідерство як вплив на групу, що спонукає її членів до досягнення спільної мети [1]. І.Валер, Ф.Массарик трактують лідерство як міжособистісну взаємодію, яка виявляється в конкретній ситуації за допомогою комунікативного процесу і спрямована на досягнення цілей [5].

Прибічники «теорії рис» (М.Вебер, Л.Бернард, К.Берд) вважають, що людину роблять лідером певні психологічні риси [3]. Зокрема, К.Берд виділив 79 «лідерських рис», але вони не склали єдиного стабільного комплексу рис лідера, адже рідко вдається знайти збіг «рис» у лідерів від ситуації до ситуації [4]. Прихильники ситуаційного підходу Ф.Фідлер, Т.Мітчел, Р.Хаус вважають, що ефективність лідерства визначається відповідністю якостей лідера й особливостям його поведінки у ситуації [2].

Таким чином, загальної теорії лідерства поки що не існує.

Узагальнивши різні визначення та підходи, ми під поняттям «лідерство» розуміємо стосунки домінування і підпорядкування, впливу в системі міжособистісних стосунків у групі, які призводять до поставленої мети. Лідером є член групи, за яким вона визнає перевагу в статусі і надає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях; він здатний виконувати центральну роль в організації спільної діяльності і регулювати взаєностосунки.

Проблеми виховання лідерів, створення умов для розвитку лідерських здібностей та формування соціально активної особистості розглядали в своїх дослідженнях, зокрема такі відомі психологи: Л.Божович, Л.Виготський, Д.Ельконін, І.Кон. Вчені наголошують, що саме в підлітковому віці акти самосвідомості: самопізнання, самооцінка, саморегулювання, самоствердження стають провідними потребами особистості підлітка. Отже, в підлітковому віці формуються риси, які забезпечують ефективне лідерство: цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, самоствердження.

Мета статті полягає у визначенні рівня лідерських якостей підлітків та виявленні психолого-педагогічних умов ефективного формування цих якостей в процесі виховної роботи в умовах дитячого оздоровчого табору.

Виклад основного матеріалу. Формування лідерських якостей підлітків відбувається у процесі виховання, де виховання – це процес цілеспрямованого управління формуванням і розвитком особистості відповідно до вимог суспільства. Під формуванням ми розуміємо якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення лідерського потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до самоврядування, зростанні активності й удосконаленні мотивацій до лідерства. Організація виховного процесу, який визначається як закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів, передбачає створення необхідних психолого-педагогічних умов, завдяки яким стане можливим формування лідерських якостей підлітків. Психолого-педагогічні умови не виступають цілісною системою формування певних якостей особистості. Натомість реалізація психолого-педагогічних умов, як зовнішніх чинників, під впливом яких у підлітків виникають внутрішні суперечності, дозволяє спрямувати процес виховання на формування лідерських якостей.

Нами було визначено такі психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей: урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства підлітків; забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей

підлітків шляхом організації колективу-команди; створення стимулюючого і розвивального середовища на основі використання інтерактивних форм роботи (колективні творчі справи, рольові ігри); створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і взаємодію підлітків.

На констатувальному етапі експериментальної роботи нами було проведено діагностику рівнів сформованості лідерських якостей підлітків. Дослідження було проведено в дитячому оздоровчому таборі «Буревісник» серед дітей 12-14 років (24 особи) у 13 загоні, що був визначений як експериментальна група і серед дітей такого ж віку й в тій же кількості у 14 загоні (контрольна група). У цих групах було проведено констатувальний експеримент. Використовувались **методика соціометрії, методика КОЗ (оцінка комунікативних і організаторських здібностей), методика спостережень**, під час якої ми виокремили такі компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які забезпечують ефективне лідерство й умовно розподілили їх на: *мотиваційний* (впевненість в собі, прагнення до самоствердження); *емоційно-вольовий* (урівноваженість, емоційно-позитивне самопочуття, наявність вольових якостей); *особистісний* (вплив на інших, оригінальне мислення); *діловий* (уміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність, уміння та навички організаторської роботи).

Аналіз отриманих даних констатувального експерименту (**метод соціометрії**) свідчить про наявність невеликого відсотку лідерів в контрольній групі (12,5 %) та ще меншого в експериментальній групі (8,3 %). Це так звана «зона зірок». До так званої «зони наближених» до лідерів, увійшло 25 % осіб в контрольній групі та всього 12,5 % в експериментальній. Середній показник мають особи, які увійшли в «зону знехтуваних». Це – 45,8 % осіб в контрольній групі та 37,5 % в експериментальній. Дані дослідження виявили осіб в обох групах, які не отримали жодного вибору. Вони потрапили в «зону ізольованих» (41,7 % в експериментальній групі та лише 16,7 % в контрольній). Застосовуючи соціометричний параметр – «індекс групової згуртованості», ми визначили показник групової згуртованості. В обох групах він однаково низький – 8,3 %.

На етапі констатувального експерименту застосовувалася методика **КОЗ (оцінка комунікативних та організаторських здібностей)**. На основі даного дослідження ми виявили, що найвищий бал «5», який відповідає високому рівню розвитку комунікативних та організаторських здібностей, отримали в контрольній групі 16,6 % та 12 % дітей, в експериментальній – 20,8 % і 20,8 %. Ці діти швидко орієнтуються в новій ситуації, вільно спілкуються, приймають самостійні рішення, мають навички організації різноманітних ігор, конкурсів, але ж відсоток таких дітей порівняно невисокий. Бал «4» вказує на достатній рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей. Його отримали в контрольній групі по обом показникам 8,3 % осіб, а в експериментальній - 4,1 % і 16,3 %. Ці підлітки проявляють ініціативу в спілкуванні, постійно намагаються розширити коло знайомств, беруть активну участь в організації заходів. Підлітки, які отримали бал «3» мають середній рівень розвитку

досліджуваних здібностей. Вони лише інколи виявляють інтерес до спільної діяльності, соромляться висловити свою думку, не мають організаторських навичок, проте мають шанс на розвиток свого потенціалу. Таких в контрольній групі 20,8 % та 4,1%, тоді як в експериментальній – 12,5 % та 4,1%. Діти, які отримали бал «2» мають рівень нижчий середнього - вони не прагнуть до спілкування, почувають себе не комфортно в новій ситуації, погано адаптуються в новому колективі, важко переживають образи – в контрольній групі по комунікативним здібностям таких дітей менше, ніж в експериментальній, лише 8,3 %, порівняно з 20,8 %, а по організаторським здібностям вони знаходяться майже на одному рівні – 16,3 % та 16,6 %. На низькому рівні розвитку досліджуваних здібностей (бал «1») знаходяться лише 4,6 % (комунікативні здібності) в контрольній групі, проте в цій групі 59 % дітей, в яких серйозні проблеми з організаторськими здібностями. В експериментальній групі – 41,8 % підлітків з низькими комунікативними здібностями та 42,5 % з низькими організаторськими здібностями.

Беручи до уваги особливості підліткового віку і дослідження особистісних рис лідера, ми, використовуючи **метод спостереження**, виявили ознаки лідерства і визначили сформованість лідерських якостей. За результатами дослідження виявлено низький рівень сформованості лідерських якостей у 33,3 % дітей в експериментальній групі та 21 % в контрольній. Цей рівень свідчить про слабо виражені лідерські якості. Характерними ознаками цього рівня є: сором'язливість, невпевненість в собі, слабка сила волі, відсутність інтересу, творчих ідей, погане пристосування до нових умов, низький рівень самовираження, швидке відмовлення від цілі, якщо існують перепони. Такі діти майже ніколи не стають лідерами. Середній рівень сформованості лідерських якостей показали 41 % осіб в експериментальній групі та 33,3 % в контрольній групі. Характерними ознаками цього рівня є: недостатня впевненість в собі, слабке прагнення до самореалізації, емоційна нестабільність; підлітки майже не приймають самостійних рішень, у них недостатня сила волі, щоб досягти мети. Такі діти мають слабкий потенціал, щоб стати лідером. Достатній рівень сформованості лідерських здібностей виявили 20,8 % дітей в експериментальній групі та 29, 1 %. Характерними ознаками цього рівня є: впевненість в собі, урівноваженість, достатня стійкість до нових умов, самокритичність, але не завжди, здатність до творчого мислення, часткова незалежність, відповідальність, надійність, але не в критичних ситуаціях. Такі діти мають потенціал, щоб стати лідерами, але не завжди цього досягають. Високий рівень сформованості лідерських здібностей в контрольній групі – 16,6 % і всього 4,3 % - в експериментальній. Ознаки цього рівня свідчать про яскраво виражені лідерські якості: впевненість в собі, сильна сила волі, оригінальне, творче мислення, самокритичність, ініціативність, здатність долати будь-які труднощі задля досягнення мети, наявність навичок організаторської роботи. Такі діти - справжні лідери.

На формульовальному етапі дослідження, що проводився серед дітей 13 загону (експериментальна група – 24 особи), нами було розроблено і

впроваджено експериментальну технологію формування лідерських якостей підлітків, яка передбачала реалізацію в комплексі психолого-педагогічних умов: урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства підлітків; забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей підлітків шляхом організації колективу-команди; створення стимулюючого і розвивального середовища на основі використання інтерактивних форм роботи; створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і партнерську взаємодію підлітків.

Засобами реалізації формування лідерських якостей нами було обрано інтерактивні форми і методи роботи – ділові й рольові ігри, наприклад, «Якби я був мером», «Лідер», «словесний волейбол»; колективні творчі справи; театралізовані інсценізації, дискусії, вечори запитань і відповідей; конкурси, змагання. Такі форми і методи виховної роботи сприяли зміцненню групової згуртованості, сприяли партнерській діалогічній співпраці, виявили готовність підлітків до взаємної підтримки і допомоги. Підлітки набували умінь працювати в групі, вчилися толерантному спілкуванню, відповідальності, здатності впевнено виявляти свої здібності. До сором'язливих, пасивних дітей застосовувався індивідуально-особистісний підхід, ми проводили неформальні, довірливі бесіди, під час яких обговорювали проблеми; намагалися виявити інтереси таких дітей, допомогти подолати невпевненість у собі, повірити в свої сили, зацікавити їх та залучати до активної творчої роботи в колективі, допомогти довести, що вони можуть займати гідне місце в колективі.

Після впровадження експериментальної технології нами було повторно продіагностовано рівень сформованості ознак лідерства у підлітків експериментальної і контрольної груп.

Результатом формувального експерименту є достовірна різниця між рівнями сформованості ознак лідерства в експериментальній і контрольній групах. Відбулось суттєве підвищення соціального статусу особистості в експериментальній групі. Застосовуючи **методику соціометрії**, ми визначили, що лідерів збільшилося з 8,3 % до 29,1 %, наближених до них збільшилося з 12,5 % до 29,1 %. В «зоні ізольованих» в експериментальній групі зменшилось з 41,5 % до 16,8 % підлітків, натомість показники в контрольній групі майже не змінилися, а ще й відзначились зростанням відсотка «ізольованих» підлітків з 16,7 % до 20,9 %.

Після впровадження експериментальної технології нами було проведено діагностику за методикою **КОЗ**. Завдяки спеціально організованій, різноманітній за змістом діяльності, ми отримали позитивну динаміку сформованості комунікативних і організаторських здібностей в експериментальній групі. Найвищий бал отримали 33 % дітей (комунікативні здібності) і 29, 1 % (організаторські здібності). Низькі комунікативні здібності виявлено лише у 4,3 % дітей і організаторські – у 16, 8 %. У контрольній групі показники цих здібностей майже не змінилися.

На завершальному етапі формувального експерименту ми проаналізували наші **спостереження**. Змінилися в позитивний бік показники

сформованості лідерських якостей підлітків експериментальної групи. На високому рівні такі якості виявилися у 25 % підлітків (до експерименту – 4,3 %), на достатньому рівні у 16,6 % (до - у 20,8 %), на середньому рівні 54,1 % (до – 41,6 %), на низькому рівні 4,3 % (до - 33,3 %).

Висновки. Проведене нами дослідження дає певну можливість вирішувати питання формування лідерських якостей підлітків у виховному процесі. Було створено умови для самоствердження, самореалізації підлітків, вияву їх організаторських здібностей, формування творчого мислення. Організуючи різноманітні творчі заходи, ми в такий спосіб створювали розвивальне і стимулююче середовище, з доброзичливими відносинами, враховуючи інтереси і бажання підлітків, їх здібності. Підлітки набували впевненості, відповідальності, вмінь і навичок організаційної роботи, комунікації, самостійності, творчого розвитку. Таким чином, подальшого дослідження потребують питання формування лідерських якостей в дітей різного віку, психолого-педагогічні умови реалізації прагнення дітей різного віку до лідерства, удосконалення технологій формування лідерських якостей.

Список використаних джерел

1. Кулініч І. Психологія управління / І. Кулініч. – К.: Знання, 2008. – 292 с.
2. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
3. Татенко В. Типологія лідерства / В. Татенко // Психолог.- 2006. - № 34. – С. 12-14.
4. Циба В. Системна соціальна психологія / В. Циба. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
5. Шалагинова Л. Психологія лідерства / Л. Шалагинова. – СПб: Речь, 2007. – 464 с.

Пічкіна Т.О.

Вплив ЗМІ на формування агресивності підлітків

У сучасній психологічній науці особливої гостроти набуває тема агресивної поведінки людини. Серед зарубіжних і вітчизняних вчених, які займаються даною проблемою, немає єдиної точки зору на проблему. У дослідженні даного питання зарубіжними вченими можна виділити наступні напрями: інстинктивний (З.Фрейд, К.Лоренц), біологічний (В.Гесс, Р.Джекобс, С.Меднік, Д.Олдс), фрустраційний (Дж.Доллард, Л.Дуб, Н.Міллер), когнітивний (Л.Берковіц, Л.Ерон, Д.Зілманн, Л.Х'юсманн), соціальний (А.Бандура, А.Басс, Р.Берон та Д.Річардсон, Б.Крейхі). У вітчизняній психології деструктивний характер даного явища підкреслюється низкою наукових досліджень, в яких агресія розглядається в контексті девіантної поведінки та злочинності у працях Н.В.Алікіної, С.М.Єніколопова, Л. П. Конишевої, Н.О.Ратінової, В.Г.Степанової, В.В.Устінової). Ця проблема є актуальною як для психологів, так і для нас, майбутніх вчителів, тому що, знання щодо